

УДК 811.111'22

НОВІТНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ГАЛУЗІ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ УСНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ПИСЕМНИХ ЗАСОБІВ ІНТЕРАКЦІЇ

Макарук Л. Л.

У статті проаналізовано усну та писемну невербальну комунікацію. Окреслено низку мовознавчих напрямів в рамках яких досліджують невербальні компоненти спілкування. Звернено увагу на особливості категорійно-понятійного апарату, предмет та об'єкт дослідження невербальної семіотики. Обґрунтовано специфіку лінгвістичних галузей, які тісно пов'язані і з усними, і з писемними невербальними засобами.

Ключові слова: невербальна комунікація, паралінгвістика, кінесика, невербальна семіотика, лінгвістичні дисципліни.

В статье проанализировано устную и письменную невербальную коммуникацию. Описано ряд языковедческих направлений в рамках которых исследуют невербальные компоненты общения. Обращено внимание на особенности категорийно-понятийного аппарата, предмет и объект исследования невербальной семиотики. Охарактеризовано специфику лингвистических сфер, которые тесно связаны и с устными, и с письменными невербальными средствами.

Ключевые слова: невербальная коммуникация, паралингвистика, кинесика, невербальная семиотика, лингвистические дисциплины.

This article deals with oral and written non-verbal communication. Linguistic spheres within which non-verbal means of communication are studied have been described. Significant attention is devoted to the peculiarities of the categorizational and conceptual metalanguage, the subject and the object of the research of non-verbal semiotics. The distinctive features of certain linguistic disciplines which are connected with oral and written devices have been analyzed.

Key words: non-verbal communication, paralinguistics, kinesics, non-verbal semiotics, linguistic disciplines.

Постановка наукової проблеми та її значення. XXI століття – найпрогресивніше в історії людства. Револьюційні відкриття у найрізноманітніших галузях науки і комп'ютерної техніки спровокували кардинальні зміни у сучасному англо-мовному комунікативному просторі. Традиційну лінгвістичну дихотомію усна/писемна комунікація модифікувала трихотомія: усна/писемна/комп'ютерно-опосередкована комунікація. Усталені форми мови: усна та писемна теж зазнали значних трансформацій. Цей процес триває й нині. Очевидно, що найбільш затребувана серед англо-мовних співрозмовників комп'ютерно-опосередкована форма, яка дозволяє паралельно і при тому ж миттєво, незважаючи на локацію спілкуватися усно або письмово чи усно й письмово одночасно.

У кожній з означених форм спілкування виокремлюють кілька модусів, серед яких у цифрове століття особливо вагомими є не лише вербальні, але й невербальні. Завдяки інтенсивному розвитку нової форми мови, комп'ютерно-опосередкованої, зарубіжні та вітчизняні дослідники усе частіше орієнтуються на поліаспектне дослідження невербальних компонентів комунікації. Інтерес мовознавців до паралінгвальних засобів, по-перше, зумовлений постійним збільшенням кількості семіотичних ресурсів, які залучають до комунікативних процесів; по-друге, відсутністю робіт у яких би поліаспектно було б висвітлено специфіку несловесних форм спілкування, що й зумовлює **актуальність** обраної проблематики.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У вітчизняних студіях спостерігаємо значні розбіжності щодо кількостей робіт, присвячених дослідженню вербальних та обґрунтуванню особливостей невербальних одиниць. Закономірно, що першим відведено значно більше уваги. Щодо останніх, то у сучасному мовознавстві

знаходимо невелику кількість розвідок, у яких вони виступають об'єктом і предметом докладного усебічного аналізу. Взаємозв'язок та взаємозалежність семіотичних ресурсів й вербальних чи невербальних модусів обґрунтовано у роботах таких науковців, як О. Є. Анісімова [1], Т. О. Анохіна [2], А. А. Кибрик [3], М. Коццоліно [4], Г. Ю. Крейдлін [5], Л. В. Солощук [7], К. Джевїтт [8] Г. Кресс [9], Т. Ван Лівен [9; 10], [11] та ін. Більшість з них, присвячено вербальним репрезентантам невербальних "комунікативних кроків (ходів)".

Наведемо власні фрагменти, у яких невербальні "комунікативні кроки" заміщено вербальними лексемами. Усі вони підкреслені та виділені жирним курсивом. Такі одиниці мають певні відмінності і стосуються кількох сфер невербальної усної комунікації:

*He leaned across the bench, breathing heavily, and **grumbling under his breath**. Then he straightened up and stood erect, holding his walking stick in his right hand. He saw someone and **started waving his hand** as if beckoning for the man on the opposite side of the road to cross the street and come to him. I continued watching them... At last the other man approached him, and **shook his hand**. It turned out that they already knew each other, as they **hugged each other warmly, patting each other's backs, laughing** and talking at the same time.*

- *The children, tied to their beds, were **crying hysterically, jerking their bodies back and forth, frantically waving their hands in the air**, and from time to time **pointing to the box** high above them, perched precariously on top of the wardrobe. "There's a snake in that box! He's going to escape and poison us!", they **screamed**.*

- *There was **a pleasant fragrance of French perfume** in the air. I approached Ms Stanford, who was standing at the window; I couldn't **get a word out**, and she was stock-still with surprise. At first I had the impression that there was some positive feeling when we initially **made eye contact**, but when she asked, "Why are you here?", I could tell by **her gestures and by the expression on her face** that the reality was far from what my first impression had been. Nothing more was said for a period of about three minutes, which gave a clear indication of her displeasure at seeing me again. I had foreseen that before coming, and I finally began to speak, calmly and **in a low, passive tone, although with a slight tremble in my voice**. She **grimaced and smiled contemptuously**, which showed clearly that she didn't want to see me at all.*

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів дослідження. В останнє десятиріччя у зарубіжних розвідках спостерігаємо значне зацікавлення дослідниками невербальними позамовними компонентами: емотиконами, смайлами, зображеннями (кариатурами, коміксами, рекламними ілюстраціями, світлинами, фотозамальовками) та іншими графічними нелітерними засобами. Невербальні засоби, що мають стосунок лише до усного мовлення, і ті, що відносять виключно до писемного, або і до усного, і до писемного (комп'ютерно-опосередкована комунікація) розглядають в рамках кількох споріднених між собою мовознавчих напрямів: мультимодальної лінгвістики, візуальної лінгвістики, візуальної комунікації, графічної лінгвістики, паралінгвістики, комп'ютерної паралінгвістики, невербальної комунікації, невербальної семіотики, соціальної семіотики, когнітивної семіотики, лінгвістики тексту (паратексту), медіалінгвістики й Інтернет-лінгвістики.

У цій розвідці більше уваги звернемо на невербальні компоненти комунікації, які супроводжують усне мовлення. Найдокладніше та найвичерпніше їх специфіку окреслено у роботі Г. Є. Крейдліна "Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык" [5]. Учений пропонує розглядати немовні засоби усного спілкування в царині невербальної семіотики. Дослідник виділяє десять окремих наук, що, вочевидь, тісно пов'язані між собою, а саме: паралінгвістику, кінесику, окулесику, аускультатию, гаптику, гастику, ольфакцію, проксемику, хронеміку, системологію. Виникає питання: чи доцільно розглядати усі ці напрями як окремі науки, якщо тривалий час їх уважали складовими частинами паралінгвістики? Однак, варто зауважити, що нині, це фактично єдина вузькоспеціалізована поліаспектна розвідка, у якій всебічно обґрунтована специфіка немовних усних аспектів спілкування.

Окреслимо особливості кількох, найбільш досліджених галузей, звернувши увагу на дефініції, запропоновані Г. Є. Крейдліним (табл. 1) [5]. Очевидним є те, що

найвідомішими, і, як результат, найповніше висвітленими й дослідженими на сьогодні залишаються *паралінгвістика, кінесика, гаптика, проксемика й хронеміка*. Решта сфер – *окулесика, аускультация, гастика, ольфакція та системіологія* – майже зовсім недосліджені. Внаслідок цього, навіть їхні номінації не зовсім невідомі та поширені.

Таблиця 1

Галузь невербальної семіотики	Дефініція
<i>Паралінгвістика</i>	Наука про звукові коди невербальної комунікації.
<i>Кінесика</i>	Наука про жести і жестові рухи, жестові процеси і жестові системи.
<i>Окулесика</i>	Наука про мову очей та візуальну поведінку людей під час спілкування.
<i>Аускультация</i>	Наука про слухове сприйняття звуків в аудіальній поведінці людей у процесі спілкування.
<i>Гаптика</i>	Наука про мову дотиків й тактильну комунікацію.
<i>Гастика</i>	Наука про знакові та комунікативні функції продуктів харчування та напоїв, про прийом їжі, про культурні та комунікативні функції солодощів й частувань.
<i>Ольфакція</i>	Наука про запахи, значення, які передають за допомогою запахів і роль запахів у комунікації.
<i>Проксемика</i>	Наука про простір комунікації, його структуру та функції.
<i>Хронеміка</i>	Наука про час комунікації, його структурні, семіотичні та культурні функції.
<i>Системіологія</i>	Наука про системи об'єктів, якими люди оточують свій світ, про функції і значення, які ці об'єкти виражають у процесі комунікації.

У лінгвістичному енциклопедичному словнику В. М. Ярцевої [6] зазначено, що *паралінгвістика* – це 1) розділ мовознавства, який вивчає невербальні (немовні) засоби, що належать до мовного спілкування та передають разом з вербальними засобами певний смисл; 2) сукупність невербальних засобів, які беруть участь у мовленні. У цьому ж джерелі знаходимо інформацію, яка стосується видів паралінгвістичних засобів. Серед них – фонаційні (тембр мовлення, темп, гучність, паузи, мелодійні явища, а також особливості вимови (діалектні, соціальні, ідіолектні)); кінетичні (жести, пози, міміка); графічні (тип виконання літер та пунктуаційних знаків (почерк)), способи графічних доповнень до літер, їх заміники (символи (&, §)) та ін.

Зосередимо увагу на тому, що це досить широкий підхід до трактування паралінгвістики. Г. Є. Крейдлін під паралінгвістикою розуміє науку, яка складає окремий розділ невербальної семіотики предметом вивчення якої є парамова – додаткові до мовних звукові коди, які включені до процесу мовлення, комунікації та можуть передавати у цьому процесі смисловою інформацію [5, с. 27]

Г. Є. Крейдлін [5] зазначає, що на позначення невербальних одиниць використовують такі терміни: парамовні елементи (одиниці), паралінгвістичні одиниці, одиниці, які вимовляють та паралінгвізми. Запопонувані вище перелік не можна вважати вичерпним, окрім перелічених вище, мовознавці також використовують й такі терміни: паравербальні засоби (одиниці), невербальні засоби (одиниці), паралінгвальні одиниці, модуси, семіотичні ресурси. Як результат, метамова мовознавчих напрямів потребує уточнень та додаткових обґрунтувань.

Однією із найбільш досліджених та поширених сфер невербаліки, усного мовлення є *кінесика*, в рамках якої у широкому розумінні розглядають мову тіла (міміку обличчя, рухи голови, рук, ніг, тіла загалом пози), у вузькому – жести як засоби інтеракції. Зазначимо, що Г. Є. Крейдлін [5] не вважає доцільним в межах кінесики розглядати штучно створену мову глухонімих, мову пантоміми, жестові мови вузьких соціальних груп (сектантів, замкнених культових товариств), ритуальні мови жестів, характерні для представників певних ареалів.

Учений також не розглядає й професійні жестові мови і діалекти, торгові та біржеві невербальні знакові системи, жести спортивних суддів, жести військових,

за винятком тих одиниць, за посередництвом яких віддають честь. До цієї сфери дослідник також не включає й іконічні жестові знаки стюардес, за допомогою яких вони пояснюють пасажирам усталені правила поведінки під час перельоту та як себе поводити у випадку виникнення непередбачуваної аварійної ситуації. Мова театру й кіно теж залишається поза кінесикою.

Ми цілком поділяємо такий підхід вважаємо що в означеній сфері варто розглядати лише ті жести (у широкому сенсі), що продукуються спонтанно, не є універсальними та уніфікованими, які у випадку потреби можна відтворити автоматично (наприклад, танець). Не доцільно вести мову й про ті жести, які використовують локальні спільноти на певних ареалах, кількість яких обмежена й про існування яких відомо невеликій кількості людей.

Однак, на нашу думку, торгові та біржеві невербальні знакові системи заслуговують на особливу увагу. Ми погоджуємо з тим, що вони виходять за межі кінесики, проте слід звернути увагу на те, що це спеціальні модуси, значення яких у невербаліці проігнорувати не можливо. Особливий інтерес та значущість вони мають у писемному мовленні, оскільки формують окремі семіотичні системи та виступають важливими інтерактивними семіотичними ресурсами під час комунікації.

Поза сумнівом, мова тіла – важлива частина щоденного спілкування представників різних спільнот, не залежно від їхнього походження, соціального статусу, фонових знань, умінь, уподобань, навичок. Звернемо увагу й на те, що мову тіла у більшості випадків залучають до процесу спілкування незумисно, а спонтанно, випадково, і, як результат, це – природній процес. Міміка обличчя досить добре досліджена у вітчизняних та зарубіжних розвідках, як і жестові сигнали, пози, і тому, значення більшості із цих жестів у широкому розумінні, як і слів, можна миттєво декодувати під час інтеракції.

Зауважимо, що жести продукуються не лише спонтанно, природнім способом, вони також можуть бути й конвенційними, оскільки у передбачуваних ситуаціях, заздалегідь спланованих, індивіди можуть продумати свої дії та сформувані відповідну поведінку. Зважаючи на те, що жести супроводжують усні комунікативні акти, більшість з них – добре відомі співрозмовникам. Наприклад, посмішка на обличчі може символізувати і схвалення, і сарказм, і іронію. Тому, ідентифікація значення залежить від усного мовлення (темпу, тембру голосу, висоти тону) та інших складників, які задіяні безпосередньо до процесу інтеракції. Зосередимо увагу й на тому, що низка жестів культури маркована. Як результат, їхні значення в різних лінгвокультурах не збігаються, а, навпаки, повністю відрізняються.

Окремим лінгвістичним напрямом невербальної усної комунікації вважають **окулесіку**, предметом дослідження якої є очі як засоби візуальної інтеракції. Відомо, що людське око є ключовим механізмом, який передає відповідні сигнали мозку. Останній, у свою чергу дозволяє індивіду реагувати на побачене або почуте. Саме око, можна вважати своєрідним містком, який “з’єднує” навколишнє середовище зі свідомістю людини, її мозком. Очі пов’язані з емоціями людини, вони, так як і посмішка, здатні передавати емоції людини. Очі формують погляд людини. Погляд може бути схвальним, осуджуючим, добрим, на співрозмовника можна дивитися з жалістю, з радістю, привітно. Брови, як зовнішній компонент, також беруть безпосередню участь у спілкуванні і свідчать про емоційний стан людини, її ставлення до ситуацій та подій, які відбуваються.

Інша галузь усної невербаліки – **гаптика**. Предметом її дослідження є дотики. Одразу зауважимо, що у кожній культурі дотики розцінюють по-різному. Відповідно до цього, люди цілком специфічно реагують на них. Навіть якщо низка дотиків загальноприйняті у певній лінгвокультурі, не всі її представники схвалюють інтеракцію з залученням дотиків. Часто, їм це просто не подобається. Дотики як засоби спілкування використовують в різних цілях. Існує багато видів дотиків, які відіграють поліфункціональну роль та мають відмінну семантику. До найпоширеніших тактильних жестів належать обійми, поцілунки та рукостискання. У кожній лінгвокультурі існують чітко регламентовані правила тактильної поведінки.

Ще однією, не менш важливою сферою невербальної семіотики є **проксе-міка**, предметом та об’єктом дослідження якої є простір як засіб комунікації та існування людини у ньому. Під час спілкування важливу роль відіграє дистанція

(відстань) між співрозмовниками. Учені виокремлюють п'ять типів дистанцій: дальня, публічна, соціальна, особиста та інтимна. Для переважної більшості індивідів середовище в якому вони перебувають та відстань між співрозмовником/співрозмовниками посідають вагоме місце. Існують й усталені правила проксемної поведінки. Представники цивілізованих спільнот намагаються постійно дотримуватися їх. Очевидним є й той факт, що для кожного індивіда важливим є особистий простір, прагнення пристосувати його до власних уподобань та потреб.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведений аналіз свідчить, що питання доцільності співіснування на одній арені кількох мовознавчих напрямів в межах яких досліджують невербальні засоби залишається відкритим. На нашу думку, означені сфери невербальної усної комунікації (паралінгвістика, кінесика, гаптика, проксеміка й хронеміка, окулесика, аускультация, гастика, ольфакція системіологія) є невід'ємною частиною інноваційних наукових напрямів: мультимодальної лінгвістики, візуальної лінгвістики, медіалінгвістики та Інтернет-лінгвістики. Поза сумнівом, що невербальні засоби мають стосунок й до соціальної та когнітивної семіотики, а тому можуть стати об'єктом та предметом їх аналізу.

Ми вважаємо, що і усні, і писемні засоби доцільно розглядати в рамках мультимодальної лінгвістики та візуальної лінгвістики. На сьогодні це дві провідні мовознавчі галузі, які інтенсивно розвиваються. Такий підхід уможливить уніфікацію значної частини термінів, оскільки у сучасній лінгвістиці на позначення одних і тих самих понять, явищ чи процесів використовують різні одиниці. Як результат, метамова перелічених вище галузей потребує уточнень та додаткових обґрунтувань. Не менш важливим завданням для учених залишається диференціація предмету та об'єкту дослідження, визначення необхідних методів аналізу усіх проаналізованих сфер, які мають стосунок до невербальних засобів інтеракції.

Слід також зазначити, що з-поміж перелічених лінгвістичних сфер усні невербальні засоби не мають стосунку лише до графічної лінгвістики, об'єктом аналізу якої є, вочевидь, писемні засоби. Окрім цих лакун перспективним та першочерговим завданням вважаємо подальше детальне обґрунтування специфіки паралінгвістики, кінесики, гаптики, проксеміки, хронеміки, окулесики, аускультативної, гастики, ольфакції, системіології з урахуванням додаткових суміжних напрямів: екстралінгвістики, фізіономіки, актоніки, одорики, сенсорики, актоніки та інших сфер, які мають стосунок до невербаліки.

Література

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : учеб. пособие [для студ. фак. иностр. яз. вузов] / Е. Е. Анисимова. – М. : Изд. Центр “Академия”, 2003. – 128 с.
2. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англомовному художньому дискурсі: монографія / Тетяна Анохіна. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 160 с.
3. Кибрик А. А. Мультимодальная лингвистика / А. А. Кибрик // Когнитивная лингвистика. – М. : ИПРАН, 2010. – Ч. IV. – С. 134–152.
4. Коццолино М. Невербальная коммуникация. Теория, функции, язык, знак: [пер. с итал.] / Мауро Коццолино. – Харьков: Гуманит. центр, 2009. – 248 с.
5. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое лит. обозрение, 2002. – 592 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энцикл. – 1990. – 1020 с.
7. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі / Л. В. Солощук. – Х. : Константа, 2006. – С. 1–41.
8. Jewitt C. The Routledge Handbook of Multimodal Analysis / C. Jewitt. – London : Routledge, 2009. – 340 p.
9. Kress G. Multimodal Discourse / G. Kress, T. van Leeuwen. – London : Bloomsbury Academic, 2001. – 152 p.
10. Leeuwen Van T. Introducing Social Semiotics : An Introductory Textbook / T. Van Leeuwen, G. Kress. – London : Routledge, 2004. – 301 p.
11. Невербальное общение. – [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>